ECOUL CĂDERII CONSTANTINOPOLULUI ÎN „TÜRKENKALENDER”, INCUNABUL GUTENBERG DIN 1454, PRECUM ȘI ÎN CÂTEVA SCRIERI DE EPOCĂ

Constantin ITTU[1]

THE ECHO OF THE FALL OF CONSTANTINOPLE IN THE „TÜKENKALENDER”, A GUTENBERG´S INCUNABULUM FROM 1454, AND IN OTHER CONTEMPORARY WRITINGS

ABSTRACT

The aim of the paper is to offer some contemporary echoes regarding the fall of Constantinople în 1453. One of these echoes, in fact, the most important in the economy of the study, is the „Türkenkalender”, an incunabulum printed by Gutenberg himself in December 1454 for the following year, 1455. The six-pages booklet is not only a Kalender because it includes an invitation to Christendom to fight against the Ottomans, to organize o crusade. Other echoes consists on personal reactions of two representatives of the high clergy, namely Leonhard, Archbishop of Mythilene, în Lesbos, and Isidorus of Kiev, initially Metropolitan of Kiev, and later Cardinal of the Roman Catholic Church. In their letters, they also tried to persuade the European Christian rulers to take arms against the conquerors of Constantinople.

Keywords: „Türkenkalender”, Gutenberg, incunabulum, Leonhard of Mythilene, Isidorus of Kiev, fall of Constantinople.

„Din Vinerea Mare răstignirea Sa n-a mai încetat niciodată. Căci asta înseamnă fiecare Liturghie pe care o facem până astăzi în Biserică: răstignirea lui Hristos, iară și iară, și împărtășirea noastră cu trupul și sângele Lui. O lume încremenită într-o zi de vineri, spre care privesc ochii lui Iisus, un nesfârșit Paște al Crucii în așteptarea Paștelui Învierii./ Lumea e ca o zi de vineri, dar asta a știut-o Domnul chiar de la facerea ei”[2].

„Nu putem remedia realitatea prin visare”[3], deoarece căderea Constantinopolului, capitala Bizanțului imperial, s-a petrecut (*s-a săvârșit*), calendaristic, nu într-o vineri, ci într-o zi de marți, 29 mai 1453, când ultimul său împărat creștin, Constantin al XI-lea Dragases, a murit în luptă. Atunci a dispărut ca formațiune politică, lăsând o moștenire, frumos definită de Nicolae Iorga, de „Bizanț după Bizanț”. Pentru tema aceasta ar fi suficiente fie și numai cuvintele introductive: „Bizanțul, cu tot ceea ce reprezenta el, nu ca autoritate a unei dinastii, sau ca superioritate a unei clase conducătoare care, acestea, puteau pieri într-o catastrofă fără ca organismul bizantin, înche-

[1] Cercetător științific II dr., Sibiu; e-mail: constantinittu@yahoo.co.uk.

[2] Ioan-Florin Florescu, *Lumea ca o zi de vineri*. *Din jurnalul unui preot misionar*, Iași, Editura Doxologia, 2021, p. 111-114.

[3] Mihai Frățilă, *Aventura dez-amăgirilor*: *despre risipa lui Dumnezeu*, București, Editura Humanitas, 2023, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro

gat pe încetul în decursul veacurilor, să se fi resimțit neapărat, dar ca un complex de instituții, ca sistem politic, ca formație religioasă, ca tip de civilizație, cuprinzând moștenirea intelectuală elenică, dreptul roman, religia ortodoxă și tot ceea ce provoca și întreținea el în materie de artă, nu a dispărut, nu putea să dispară odată cu căderea pe rând, în veacul al XV-lea, a celor trei capitale ale sale: Constantinopolul, Mistra și Trapezuntul"[4].

Indiscutabil, căderea Constantinopolului a avut un răsunet profund în lumea creștină europeană, în acel secol al XV-lea, martorul primelor tipărituri, cu alte cuvinte, martorul apariției incunabulelor. Reacțiile la drama prăbușirii constantinopolitane au inclus demersuri inedite, inclusiv *tipărirea* unor texte care deplângeau și/sau îndemnau la luptă împotriva Semilunei recent biruitoare. Unul dintre acestea a fost „Türkenkalender" sau „Calendarul turcesc" (într-o formulare completă, „Der Türkenkalender für das Jahr", 1455), tipărit de Gutenberg în decembrie 1454 pentru anul 1455. „În trecut am fost loviţi în Asia şi în Africa, adică în ţări străine. Acum însă am fost loviţi în Europa, în patria noastră, acasă la noi" – scria sienezul Enea Silvio Piccolomini (viitorul papă Pius al II-lea, 1458-1464). Cu toate că era „matematic previzibilă" (Anca Manolescu), luarea Constantinopolului a fost o comoție pentru creștinătatea occidentală. De fapt, otomanii se stabiliseră dincoace de Bosfor încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, căci, după ce au cucerit Adrianopolul, l-au transformat în capitală (din 1362, după alte surse din 1383 până în 1453). De acum, Europa experimenta o realitate nouă, cea a diversității religioase, ecuație în care *celălalt* nu se mai afla departe, „erodând marginile mitice ale lumii", ci pe propriul continent[5]. Conştiinţa Europei pe cale de a deveni modernă se va construi prin opoziție cu străinul religios şi cultural. Umaniştii veacului al XV-lea vor citi conflictul, în primul rând geopolitic, dintre puterile creştine şi Imperiul Otoman, drept reiterarea luptei dintre greci şi perşi, dintre Europa şi Asia antice, ducând, în paralel, conceperea unei identități între creștinism și *patria noastră*, cea a civilizației europene[6].

În concordanță cu opiniile specialiștilor în istoria cărții tipărite, prima publicație care a răspândit mesajul privind apărarea valorilor creștine, în general, a celor europene, în particular, a fost tocmai acel „Türkenkalender" scos de Gutenberg, calendar care avea o „Atenționare către creștinătate împotriva turcilor" sau, în germana secolului al XV-ea, „Eyn manung der cristenheit widder die durken". Calendarul s-a păstrat până azi într-un singur exemplar, care i-a aparținut inițial umanistului augsburghez Konrad Peutinger (1465-1547), considerat ca fiind posesorul celei mai mari biblioteci particulare din vremea sa la nord de Alpi („die grösste private Bibliothek seiner Zeit nördlich der Alpen")[7]. Ulterior, în 1806, a fost descoperit de bibliotecarul german Bernhard Joseph Docen (1782-1828) în patrimoniul Colegiului iezuit din

---

[4] Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 5.

[5] Anca Manolescu, *Misiunea elitei în Europa lui Nicolaus Cusanus*, în N. Cusanus, „Pacea între religii. Despre Dumnezeu ascuns", traducere de Wilhelm Tauwinkl și Bogdan Tătaru-Cazaban, prefață Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 5-35, la p. 5.

[6] *Ibidem*, p. 6.

[7] Christoph Pieper, *Germany's Glory, Past and Present*: *Konrad Peutinger's „Sermones convivales de mirandis Germanie antiquitatibus" and Antiquarian Philology*, în Karl A.E. Enenkel, Konrad Adriaan Ottenheym (eds.), „The Quest for an Appropriate Past in Literature Art and Architecture", Leiden, Brill, 2018, p. 485-510, la p. 495.

https://biblioteca-digitala.ro

Augsburg, iar la câțiva ani după secularizarea mănăstirilor din Bavaria a ajuns la *Bayrische Staatsbibliothek* din München, unde se păstrează până azi[8].

Cum era și de așteptat, „Türkenkalender", format din șase file, este structurat de așa manieră încât să se raporteze la cele douăsprezece luni ale anului. Specialiștii în domeniu l-au încadrat în categoria „poemelor astrologico-politice", deoarece, după câte o rugăciune introductivă la începutul fiecărei luni, în care principii ecleziastici și laici erau îndemnați să se opună pericolului otoman (sau *turcilor*, cum apare în text), erau înserate și profeții ale timpului. Pe scurt, tipăritura în discuție îmbina date calendaristice cu percepții populare despre turci, ca înaintemergători ai Anticristului, care va veni la sfârșitul vremurilor[9]. Calendarul, prin ansamblul conținutului său, punea cititorul anului 1455 în fața realităților politice ale timpului, care includeau dispariția recentă a unei formațiuni statale de prestigiu, Imperiul Bizantin, chiar dacă, teritorial, acesta ocupa o suprafață disproporțional redusă în raport cu faima sa[10]. Rândurile finale ale lunii decembrie dădeau știre despre recentele victorii împotriva dușmanilor Crucii, victorii anunțate de papa Nicolae al V-lea prin intermediul epistolei sale din 25 octombrie 1454, adresate Dietei de la Frankfurt. Textul se încheia cu urarea de An Nou, se pare cea mai veche de acest fel care a văzut lumina tiparului – „Eyn gut selig nuwe Jar"/„Un An Nou bun şi fericit"[11].

De reținut că, în dreptul lunii aprilie, în „Türkenkalender" se întâlnește o menționare a Daciei: „Apprille/ woluff cristeliche konnige allesampt/ Von franckrich un[d] vo[n] engeland// Von castelle un[d] von nafferen/ Vo[n] beheim und ungern/ Von portegal un[d] vo[n] arrugun/ Von cypern dacien un[d] palun// Von denmarcke[n] sweden un[d] norwegen// Helffent mit uwer macht de[n] turke[n] sweinge[n]". În traducere textul sună astfel: „Aprilie// Ridicați-vă toți, regi creștini,/ ai Franței, Angliei, Castiliei și Navarrei/ ai Boemiei și Ungariei/ ai Portugaliei și Aragonului/ ai Ciprului, Daciei și Poloniei// ai Danemarcei, Suediei și Norvegiei// Ajutați, cu puterea voastră, să-i învingem pe turci"[12].

Desigur, atunci când este menționată *Dacia* într-un text medieval, trebuie avut în vedere contextul în care apare, iar unui medievist îi vine în gând în primul rând Boethius din Dacia (1240-1284) – devenit „magister artium" al Universității din Paris –, filosoful danez, născut în Suedia, un corifeu, alături de Siger de Brabant (1241-1280), al curentului de gândire cunoscut îndeobște drept *averroism latin*.

---

[8] Almut Höfert, *Die „Türkengefahr" in der Frühen Neuzeit*, în Thorsten Gerald Schneiders (ed.), „Islamfeindlichkeit", Springer, 2010, p. 61-70; Eckehard Simon, *The „Türkenkalender" (1454). Attributed to Gutenberg and the Strasbourg Lunation Tracts*, în „Cambridge/Mass.", Medieval Academy of America, 1988; N. Iorga, *Cronică*, în „Revista istorică", nr. 1-12/1941, p. 171-230, la p. 223.

[9] Jonathan Green, *Printing and Prophecy. Prognostication and Media Change 1450-1550*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 212, p. 29-30; cf. Carl Wehmer, *Mainzer Probedrucke in der Type des sogenannten astronomischen Kalenders für 1448*: *Ein Beitrag zur Gutenberg-Forschung*, München, 1948, p. 37.

[10] Dan Râpă-Buicliu, *Note bibliologice cu privire la „der Türkenkalender für ‹1455›* (*Mainz, 1454*), în „Danubius", issue 1, 2002, p. 139-149.

[11] Constantin Ittu, *Vademecum bibliologic*, Sibiu-Alba Iulia, Editura Altip, 2008, p. 40.

[12] Constantin I. Karadja, *Cea mai veche menţiune a Daciei în tipar*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice", S. III, t. XXII, Bucureşti, 1940, p. 601-608, la p. 602.

https://biblioteca-digitala.ro

„Că nu este vorba despre Danemarca, cum s-ar putea crede la prima vedere, se dovedește prin faptul că cele trei țări scandinave figurează și ele imediat după Polonia”[13]. Din acest motiv, termenul trebuie analizat atât din perspectiva terminologiei politico-geografice, cât și în concordanță cu gândirea politică a secolelor apuse. Noile realități din secolul al IX-lea, apărute după destrămarea dominației avare în spațiul carpato-dunărean, au creat dificultăți de nominalizare pentru cronicarii timpului, deoarece denumiri precum *Gothia* ori *Gepidia* nu mai corespundeau realității timpului. Lăsând la o parte ezitările ori stângăciile, termenul care apare, la distanță de sute de ani de epoca antică, este cel de *Dacia*[14].

Numai că Dacia trimitea cu gândul, la nivelul secolelor XI-XVI, la nordul Europei, mai precis la Danemarca, aici fiind prezentă o confuzie între *Dacia* și *Dania*, patria danezilor, iar sintagmele „regnum Daciae” și „rex Daciae” desemnau, în acea perioadă istorică, Danemarca. De reținut că termenul este inexistent în cronicile daneze, iar aici identificăm una dintre tendințele autorilor timpului de a căuta rădăcinile popoarelor medievale în universul vetero-testamentar ori în cel antic. În concordanță cu o astfel de viziune, danezii ar fi fost descendenții actanților din anii războiului troian, numiți în „Iliada” de câteva sute de ori „danai” („danaoi”), care, în urma căderii Troiei, ar fi traversat Europa, stabilindu-se ulterior în Danemarca[15].

Istoricii de azi îl consideră principal responsabil pentru confuzie pe părintele scrisului normand, Dudon (sau Dudo) de Saint Quentin (965-1026), născut în Picardia vecină, dar devenit capelanul ducelui Normandiei, Richard al II-lea (996-1026), în situația în care normanzii au fost, după cum se știe, vikingi așezați în peninsula omonimă. Dudon este autorul cronicii „De moribus et actis primorum Normanniæ ducum”, operă scrisă într-o latină „obscură”, în care sursele sale sunt orale, frecvent vehiculate la Curtea ducală normandă. În concordanță cu respectiva cronică, Rollon (911-927), fondatorul dinastiei ducale, își avea obârșia în Danemarca, numită de cronicar „Dacia”, iar locuitorii acelei țări descindeau din legendarul Antenor – sfetnic apropiat al regelui troian Priam –, personaj care, după căderea Troiei și după multe peripeții, a ajuns în Scandinavia. În plus, Dudon de Saint Quentin susține că viitorul Richard I (942-996) ar fi fost trimis de tatăl său, ducele Wilhelm I Sabie Lungă (930-942) să învețe [limba] *dacă* de la Bothon, iar locuitorii din Bayeux vorbeau, mai degrabă, [limba] *dacă* decât cea *romană* (franceza veche)[16].

*

Refuzând „tăcerea escatologică”[17], înalți ierarhi, mânuitori ai penei, au dat glas trăirilor lor în fața dramei din 1453, iar, în economia acestor pagini, vom întâlni

---

[13] *Ibidem*, p. 601-602.

[14] Adolf Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom 22, nr. 3, 1969, p. 423-444, la p. 430.

[15] *Ibidem*, p. 433.

[16] Dan Ioan Mureșan, *Rex Dacie/regina Dacie. Contribuții la studiul ideologiei monarhice daneze la finele Evului Mediu*, în Macarie Motogna, Mihai Hasan, Victor Vizauer (eds.), „Cel care a trecut făcând bine – Nicolae Edroiu”, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2019, p. 65-163, la p. 65.

[17] Vladimir Lossky, *Introducere în teologia ortodoxă*, în românește de Lidia și Remus Rus, București, Editura Sofia, 2006, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

(doar) doi dintre ei, și unul și celălalt martori oculari ai căderii Constantinopolului. Unul a fost arhiepiscopul Leonard de Mytilene din Lesbos (1395/6-1459) – cunoscut și ca Leonard de Chios, după locul nașterii sale –, și care în epistola trimisă papei Nicolae al V-lea îi oferă acestuia amănunte despre participarea sa la apărarea capitalei bizantine. Dacă într-adevăr scrisoarea scrisă în Chios – cunoscută de istorici ca „Historia captae a Turca Constantinopolis"[18] – a fost terminată în 16 august 1453, atunci poate fi considerată ca fiind una dintre primele mărturii despre evenimentele respective[19].

Născut în insula Chios, pe atunci posesiune genoveză, și descendent dintr-o modestă familie genoveză, Leonard a intrat în Ordinul Dominican în 1426. A fost trimis la Universitatea din Padua/Padova spre a se perfecționa în studiul filosofiei și teologiei. După hirotonirea întru preoție, Leonard a predat la Padua și Genova, însă fiind solicitat în Chiosul natal, el s-a întors acolo. Cariera sa a inclus demnitățile de vicar-general în *Societas Fratrum Peregrinantium propter Christum* (Societatea dominicană misionară), cea de inchizitor pentru Est, totul culminând cu accederea la rangul de arhiepiscop de Mytilene, în insula Lesbos, la 2 iulie 1444, rang la care a fost ridicat de papa Eugeniu al IV-lea (1431-1447). De semnalat, fără ca aceasta să fie o informație secundară, că Leonard s-a aflat în excelente relații cu familia genoveză conducătoare a insulei Lesbos, cu dinastia locală Gattilusi (Gattilusio). Iar informația nu poate fi catalogată ca secundară deoarece Gattilusi s-au înrudit cu dinastia imperială bizantină: „Patru generații succesive au contactat căsătorii [în Casa imperială], două cu fiice de împărați, una cu un împărat, iar alta cu un despot care va deveni împărat [situație care explică] repetatul amestec în evenimentele bizantine"[20].

Fiind în bune relații cu dinastia locală Gattilusi, Leonard este solicitat de aceasta, în 1449, să se ducă în Italia spre a rezolva un divorț. Deși nu l-a putut rezolva, Leonard și-a valorificat voiajul, în sensul că după șirul de audiențe la cardinalul Domenico Capranica, va primi jurisdicție canonică *latină* (cu alte cuvinte, catolică) și asupra insulei Chios. Arhiepiscopul mai era în Chios când a trecut pe acolo Isidor de Kiev, care l-a invitat să-l însoțească la Constantinopol, unde urma să pledeze în favoarea unirii bisericești. Invitația a fost acceptată cu plăcere de Leonard, cei doi ajungând în capitala imperială la 26 septembrie 1452. Ei vor anunța unirea bisericilor în catedrala Sf. Sofia, la 12 decembrie 1452 și, tot așa, fiind împreună vor avea un rol activ în apărarea Orașului lui Constantin inclusiv în acea fatidică zi de marți, 29 mai 1453[21].

---

[18] Epistola a fost publicată sub titlul *Historia captae a Turca Constantinopolis*, fiind tipărită la Nürnberg: „Norimbergae, in officina Ioannis Montani&Vlrici Neuber" [Johann von Berg (†1563)&Ulrich Neuber], 1544 (http://digital.lib.auth.gr/record/137698).

[19] Marios Philippides, *The* „*Fall* of *Constantinople*": *Bishop* Leonard *and the Greek Accounts*, în „Greek, Roman and Byzantine Studies", vol. 22, 1981, p. 287-300, la p. 288.

[20] Anthony Luttrell, *John V's Daughters: A Palaiologan Puzzle*, în „Dumbarton Oaks Papers", nr. 40, 1986, p. 103-112, la p. 112; surse neclare, care s-au dovedit a oferi informații false, sugerau că trei dintre fiicele basileului Ioan al V-lea s-ar fi căsătorit cu otomani, anume una dintre ele cu sultanul Murad, iar celelalte două cu fiii acestuia, Yakub și Baiazid (*Ibidem*, p. 103).

[21] Joost van den Oever, *Apocalyptic Expectations and the Fall of Constantinople* (*1453 A.D.*), Nijmegen, Nijmegen University, 2012, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

Am amintit în rândurile de mai sus despre scrisoarea arhiepiscopului Leonard adresată pontifului roman Nicolae al V-lea, scrisoare redactată în Chios. Datarea ei la 16 august 1453 o plasează printre primele mărturii consemnate în scris ale evenimentului istoric. Epistola începe cu o rugăminte adresată suveranului pontif, împletită cu expresia suferinței față de soarta orașului și continuată cu promisiunea de a relata fidel întâmplările pe care le-a trăit în calitatea sa de martor ocular. Își (re)afirmă ataşamentul pentru „Sfânta Biserică Romană" și îi privește pe „greci" (bizantini) ca fiind încăpățânați, trufași, schismatici și păcătoși, care au acceptat unirea doar cu buzele, nu cu inima, motiv pentru care Domnul i-a pedepsit[22]. Indiscutabil, ca om al bisericii, Leonard a avut în minte versetul mateian: „Poporul acesta mă cinstește cu buzele, dar inima lor este departe de mine./ Și zadarnic Mă cinstesc ei, învățând învățături ce sunt porunci ale oamenilor" (*Matei* 15, 8-9).

Înaltul ierarh își continuă epistola afirmând plin de convingere că Divinitatea l-a trimis pe Mahomed (al II-lea, „Fatih"/„Cuceritorul") asupra „grecilor" tocmai pentru ca să-i pedepsească pentru păcatele (unele dintre ele) menționate mai sus. Descrie apoi, cu destule detalii, operațiunile militare din timpul asediului, accentuând asupra disciplinei oștilor otomane, în contrast cu o serie de trădări din partea „grecilor" (bizantinilor), „latinilor" (cruciaților) ori din partea reprezentanților altor „națiuni" (genovezi, venețieni etc.). Ajunul asaltului este prezentat ca fiind un moment de mare fervoare religioasă islamică, dublat de perfecta disciplină militară otomană. Nu uită să menționeze atât moartea în luptă a ultimului împărat, Constantin, și nici rana provocată lui Giovani Giustiniani Longo de o săgeată, din care cauză acesta a fost silit să părăsească lupta, stârnind astfel panică printre apărători[23].

În ciuda faptului că la o primă lectură și chiar la o primă analiză, spun specialiștii, scrisoarea lui Leonard pare a fi una apocaliptică, totuși nu este. Argumentația lor se bazează pe faptul că deși face referire atât la flăcările geenei, cât și la Anticrist (încarnat de Mahomed al II-lea) ori la texte veterotestamentare cu trimitere la „robia babiloniană", arhiepiscopul nu vede în căderea Constantinopolului sfârșitul lumii; din contră, el consideră tragicul eveniment ca un moment de răscruce, unul care să declanșeze trăirile de reculegere, de purificare și îndreptare, iar în panoplia îndreptării Leonard include chemarea la arme, sub protecție divină și sub îndrumarea pontifului roman, spre a elibera orașul lui Constantin[24].

Un alt martor, de data aceasta inițial ortodox, a fost Isidor al Kievului (1385-1467), adept și el, ca și catolicul Leonard de Mytilene, al unirii bisericești decisă la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439). Fost egumen a mănăstirii Sf. Dimitrie din Constantinopol, va face parte, în calitate de mitropolit de Kiev, din delegația basileului Ioan al VIII-lea Paleologul, alături de patriarhul constantinopolitan, înalți ierarhi și arhimandriți, delegație care s-a îmbarcat la Constantinopol pentru Veneția, spre a ajunge la Conciliul de la Ferrara. Isidor a fost coautorul actului unirii religioase dintre ortodocși și catolici, act (de fapt, decretul sau bula papală) prezentat oficial la 5 iulie 1439. La puțin timp, a fost ridicat la demnitatea de cardinal, desigur de către suveranul pontif.

---

[22] *Ibidem*, p. 73.
[23] *Ibidem*, p. 74.
[24] *Ibidem*, p. 75-76.

https://biblioteca-digitala.ro

Întors în lumea ortodoxă, cu scopul de a implementa Unirea religioasă în lumea rusă, unde era păstor duhovnicesc, Isidor a întâmpinat opoziția înverșunată a marelui cneaz al Moscovei, Vasile al II-lea cel Orb (1425-1462), care, prin intermediul unui sobor de episcopi, l-a declarat apostat, l-a deposedat de tronul arhieresc și l-a surghiunit într-o mănăstire. La acest punct se cuvine subliniat faptul că istoricii români nu agreează opinia colegilor ucrainieni, care susțin că acțiunea mitropolitului Isidor ar fi privit doar spațiul ucrainean (rutean). Istoricii de la noi, bazându-se pe documente mai puțin valorificate până nu demult, afirmă că mesajul isidorian îi avea ca receptori pe toți credincioșii patriarhului ecumenic de la Constantinopol care foloseau slavona în liturghie, deoarece, într-o enciclică a sa, Isidor îi menționa deopotrivă pe ruteni, valahi și sârbi[25].

Scăpat de surghiunul mănăstiresc Isidor ajunge la Roma, de unde papa Nicolae al V-lea îl retrimite la Constantinopol, în 1452, spre a încerca o renegociere a Unirii religioase, în situația în care pericolul otoman era mai mult decât evident. Însă, era tot atât de evidentă și miopia bizantinilor, inclusiv a unora din Casa imperială, cum s-a putut vedea în anii 1450-1451, când despoții Thomas și Demetrios, în conflictul lor, au făcut apel la sprijin otoman, punând astfel în pericol suveranitatea bizantină în Moreea. Doar intervenția fratelui lor, împăratul Constantin al XI-lea Dragases, a readus liniștea în peninsulă[26].

În capitala imperială, unde se afla deja Isidor de Kiev, basileul Constantin al XI-lea Dragases, conștient de realitatea politică a timpului și de viitorul sumbru al Bizanțului, participă în catedrala Sf. Sofia – în 12 decembrie 1452 – la declararea solemnă a Unirii religioase dintre Constantinopol și Roma[27]. O realitate politică în care erau incluse avansul musulman în Europa mijlocului secolului al XIV-lea, pierderea Asiei Mici aproape în totalitate de către bizantini și, pe cale de consecință, reducerea Imperiului la Constantinopol și despotatul de Moreea din Peloponez[28]. Actul solemn al Unirii religioase al celor două Biserici a avut loc pe fondul unei puternice opoziții a partidei anti-unioniste, opoziție care a reușit să-și apropie masiv masele constantinopolitane.

În fatidica zi de 29 mai 1453, Isidor al Kievului se afla în capitala Imperiului Bizantin, dar a scăpat printr-un artificiu, în sensul că a îmbrăcat corpul unui decedat în veșminte de cardinal, iar în timp ce otomanii erau ocupați cu decapitarea cadavrului, el a reușit să scape pe o ambarcațiune spre Asia Mică, într-un grup de oameni mărunți social, iar de acolo în Creta venețiană. Ajuns la Roma, pontiful roman i-a oferit lui Isidor succesiv două demnități, anume cea de patriarh latin al Constantinopolului, respectiv de arhiepiscop în Cipru, însă acesta nu a ajuns să-și îndeplinească atribuțiile în niciuna dintre cele două jurisdicții eclesiastice. Se va stinge în Cetatea celor Șapte Coline la 27 aprilie 1463[29].

---

[25] Iulian-Mihai Damian, *Unire bisericească și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Crisia", XXXVIII, 2008, p. 50-64, la p. 54.
[26] Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, Editura Albatros, 1981, p. 203.
[27] *Ibidem*.
[28] Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, cu o postfață de Nicolae Șerban Tanașoca, traducere Cristina Jinga, București, Editura Corint, 2002, p. 113.
[29] Martina Giese, Karoline D. Döring, *Der Briefbericht des Frater Simon über den Fall von Konstantinopel 1453*, în „Byzantinische Zeitschrift", Band 108/1, 2015, p. 79-114.

https://biblioteca-digitala.ro

Isidor de Kiev este important în economia acestui excurs, nu în ultimul rând pentru scrisorile pe care le expediază unora dintre puternicii zilei. Prima a adresat-o papei Nicolae al V-lea, fiind datată 6 iulie 1453. A doua epistolă a lui Isidor, datată tot 6 iulie 1453, îl are ca destinatar pe cardinalul Besarion/Visarion (1403-1472) – născut în Asia Mică, la Trebizonda, ulterior discipol al neoplatonicului Plethon, la Mistra, în Peloponez, care după ce a reușit să acceadă la demnitatea de patriarh (titular) latin (cruciat) al Constantinopolului, a ajuns la acel demn de respect statut de cardinal. Titlul de patriarh latin de Constantinopol devenise onorific după revenirea bizantinilor în capitală, cu alte cuvinte după 1261, motiv pentru care și Besarion a fost patriarh onorific sau, în limbaj bisericesc, „patriarh titular".

A treia epistolă isidoriană, datată 8 iulie 1453, este adresată „tuturor credincioșilor în Hristos". Se pare că a fost textul epistolar isidorian cel mai răspândit din totalul celor patru, deoarece s-a păstrat în nu mai puțin de opt manuscrise. Mesajul pare a avea un parfum omiletic, deoarece înaltul demnitar ecleziastic citează dintr-un număr de profeți și invită destinatarii să nu-i ignore cuvintele. Cum era de așteptat, și mesajul acesta epistolar a fost, ca și precedentele, tot o chemare la luptă adresat creștinătății – de la demnitari la supuși, de la principi la preoți, de la oșteni la conducători de oști, nu în ultimul rând acelor călugări devotați întru Hristos și încrezători ai vieții de apoi – să ridice armele spre dezrobirea Răsăritului creștin[30].

A patra scrisoare se dovedește a fi o a doua scrisoare adresată papei Nicolae al V-lea, de data aceasta din 15 iulie 1453. Deși stilul epistolar este păstrat de autor, textul este de fapt un raport oficial al lui Isidor în calitate de legat papal la Constantinopol – cu alte cuvinte, într-o calitate oficială –, un *raport de activitate*, dacă ar fi să folosim o sintagmă din zilele noastre[31].

Următoarea scrisoare a lui Isidor, a cincea, tot din iulie 1453, a fost expediată din Candia, capitala insulei Creta – cunoscută în epocă drept ducatul de Candia, posesiune venețiană (secolele XIII-XVII) –, motiv pentru care destinatarul a fost dogele Veneției, Francesco Foscari (1423-1457)[32]. Autorul subliniază că el este convins de faptul că dogele este apărătorul credinței creștine și îl laudă pe conducătorul Orașului Lagunelor nu numai pentru faima, ci și pentru forța sa și a Veneției, ridicată prin putere cerească în mijlocul apelor. Se întreabă apoi cum este posibil ca turcii, nu venețienii, să conducă lumea? Interogația nu era doar una retorică, era o invitație, așternută în scris, la solidarizarea lumii „latine" (catolice) la soarta fraților „greci" (bizantini), scop în care trebuie pregătită o cruciadă antiturcă. În final, își exprimă gratitudinea față de doge pentru ospitalitatea de care s-a bucurat în insulă[33].

Următoarea piesă de corespondență, de data aceasta datată 22 februarie 1455 și expediată din Roma, este adresată de Isidor ducelui de Burgundia, Filip al III-lea cel Bun (1419-1467), membru al unei ramuri a Casei de Valois, dinastia regală a Franței, motiv pentru care, în cronici, apare ca „Philippe de Valois-Bourgogne". Fără

---

[30] J. van den Oever, *op. cit.*, p. 84-85.

[31] *Ibidem*, p. 85.

[32] Luigi Silvano, *Per l'epistolario di Isidoro di Kiev* (II): *la lettera al Doge Foscari dell'8 Iuglio 1453*, în „Orientalia Christiana Periodica", nr. 1, 2018, Roma, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, p. 99-123, la pp. 99-100.

[33] J. van den Oever, *op. cit.*, p. 85.

https://biblioteca-digitala.ro

intenția de a dezvălui multe dintre tainele heraldicii dinastice medievale, se cuvine precizat că după asasinarea tatălui său Filip va deveni, în 1419, la vârsta de douăzeci și patru de ani, duce de Burgundia (vasal regatului Franței), conte de Flandra (vasal Franței), conte d'Artois (vasal Franței) și conte de Burgundia (vasal Sf. Imperiu Roman de națiune germană)[34].

Ca să poată fi intuite motivele care l-au determinat pe Isidor să se adreseze tocmai ducelui de Burgundia, nu unui rege, ar trebui aruncată o privire asupra persoanei acestuia. Filip s-a bucurat de un prestigiu personal, datorat în special abilităților sale politico-diplomatice, ilustrate, printre altele, de găzduirea unei pleiade de suverani și diplomați, în cursul anilor 1463-1464, cum a fost cea dintre regele Christian I al Danemarcei (1448-1481) și împăratul romano-german Friederich al III-lea (1452-1493) ori cea dintre Ludovic al XI-lea cel Prudent, regele Franței (1461-1483), și Eduard al IV-lea al Angliei (1461-1470), având ca scop încheierea ostilităților armate dintre cele două monarhii[35].

Am precizat deja că epistola isidoriană a fost datată în Roma papală, la 22 februarie 1455, iar aceasta înseamnă că a precedat cu puțin, în coordonate cronologice medievale, conclavul din 4-8 aprilie 1455, în care – după decesul papei Nicolae al V-lea –, a fost ales papă cardinalul Alfons Borja, cunoscut în istorie ca fiind Calixtus al III-lea. Or, odată cu accederea la tron a noului suveran pontif, pontificatul precedentului, cel al lui Nicolae al V-lea, a devenit istorie.

[34] Jiři Louda, Michael Maclagan, *Lines of Succession*: *Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 1991, p. 146.

[35] Margaret Goehring, *The Politics of Space of the Burgundian Garden*, în Karl A. E. Enenkel, Walter Melion (eds.), „Landscape and the Visual Hermeneutics of Place, 1500-1700”, Leiden, Boston, Brill, 2021, p. 326-366.

https://biblioteca-digitala.ro